

Михайло Гутор

ВОНА ЗАПЛАТИЛА ЖИТТЯМ

Національний історико-меморіальний заповідник «Бабин Яр»

Київ-2016

Вона заплатила життям

«У ті часи всюди був морок. Здавалося, що й на небесах і на землі всі ворота співчуття закрилися. Вбивця вбивав і євреї помирали, а зовнішній світ або був співучасником або залишався осторонь. Лише у небагатьох вистачило мужності не залишатися байдужими. Ці небагато чоловіки і жінки були уразливими, наляканими, безпорадними - що відрізняло їх від своїх співгромадян? Чому їх було так мало? Пам'ятайте: найбільше жертву ранило не жорстоке гнобителя, а безчестя спостерігача ... Не дайте, нарешті, забути, що завжди настає момент вибору ... І тому ми повинні знати про цих хороших людей, що допомагали євреям під час Катастрофи. Ми повинні вчитися у них і пам'ятати їх з вдячністю і надією».
Елі Візель, лауреат Нобелівської премії.

У часи Голокосту – катастрофи європейського єврейства представники інших національностей ставилися до євреїв по-різному – від байдужості до ворожості. Більшість беземоційно спостерігала за тим, як сусідів та знайомих заарештовували й вбивали. Були й такі, що допомагали нацистам в «остаточному вирішенні єврейського питання», інші наживалися за рахунок пограбованого майна. Але й в аморальну добу залишалися ще люди з дивовижною мужністю й найкращими людськими рисами.

Серед українців були тисячі тих, хто, ризикуючи та жертвуючи собою і своїми родинами, рятував та переховував євреїв, з якими наш народ століттями жив по сусідству. Частина цих українців тепер – Праведники народів світу. Цим званням, згідно з ізраїльським Законом «Про Пам'ять про Катастрофу» наділяються не євреї, які в роки нацистської окупації рятували євреїв від переслідувань.

У Східній Європі цей ризик був найвищим. За переховування євреїв нацисти карали винищенням цілої сім'ї рятівника. Про це сповіщали численні листівки на вулицях, офіцери СС регулярно навідувалися з перевітками. У Західній Європі "праведникам" у разі викриття загрожувало заслання до концтаборів. Таким чином обидві сторони жили у постійному відчутті страху: їх могли видати сусіди або ж вислідити гестапо.

За попередніми даними, на теренах України представниками різних національностей було врятовано понад 17 тис. євреїв. На відміну від західноєвропейських теренів окупаційний режим у Східній Європі та СРСР

був значно жорстокішим у покаранні тих, хто був звинувачений у наданні допомоги євреям. За переховування єврея окупанти загрожували розстрілом не лише рятівникові, але подекуди й усій його родині.

На думку науковця Ж. Ковби, у Галичині з кожних десяти місцевих жителів (поляків та українців) «семеро пасивно чи активно співчували євреям». Серед рятівників євреїв часто були люди різних політичних переконань і представники різних релігійних конфесій.

За підрахунками професора Я. Хонігсмана, за надання притулку євреям тільки у Львівській області в 1943 році нацисти стратили понад сто українців. У Львові 38% усіх кримінальних справ надзвичайного німецького суду для населення «Зондергеріхт» стосувалися осіб, які переховували євреїв або надавали їм якусь іншу допомогу.¹

Знищення євреїв на території європейських держав проходило в ізольованих концентраційних таборах, а в Україні, Білорусі – на очах у жителів. І тут Праведники були героями. Чому вони це чинили? Перш за все, з релігійних мотивів, адже в Біблії сказано не убивай. Але рятували і чисто імпульсивно, тих, кого знали. Траплялися випадки, коли рятівниками ставали ті, хто й не дуже симпатизував євреям. УПА теж рятувала євреїв – це були переважно лікарі, ремісники. Але в силу умов того часу більшість людей боялась: треба врахувати, що, на відміну від західних держав, праведників в Україні знищували разом з сім'ями. Тому не кожен був спроможний ризикувати життям своїх близьких. Ті, які перемогли страх – великі люди.²

У Державі Ізраїль комісія Меморіального комплексу Катастрофи і героїзму єврейського народу «Яд Вашем» присвоює (за життя чи посмертно) почесне звання Праведника світу тим представникам інших народів, котрі в

¹ Ж. Ковба *Людяність у безодні пекла: Поведінка місцевого населення Східної Галичини в роки «остаточного розв'язання єврейського питання»*. «Дух і Літера» К., 2009. – 296

² С. Глаз *Українські праведники в Єрусалимі*. Свобода, 9 червня 2000.

роки Другої світової війни, рятуючи євреїв від неминучого знищення нацистами, виявили неабияку особисту мужність та продемонстрували непересічні моральні чесноти. Такі звання мають й українці.

Праведники народів світу (івр. **חסידֵי אומות העולם**, *хасидей умот ха-олам*), може в частковому випадку стосуватись Бней Ноах чи Ноахідів, цей термін використовується в юдаїзмі і стосується не євреїв, які виконують Сім законів нащадків Ноя і таким чином заслуговують на царство небесне.

В світському житті термін використовується державою Ізраїль для відзначення не євреїв, які ризикували життям під час Голокосту, щоб врятувати життя євреям від знищення нацистами. Також часто світська нагорода перекладається українською просто ***Праведники народів світу***.

Це офіційне звання, яким від часу свого заснування 1953-го року інститут пам'яті Голокосту «Яд-Вашем» у Єрусалимі нагороджує тих, хто, наражаючи власне життя на небезпеку допомагав рятувати євреїв. Станом на початок 2014-го року нагороджено 25271 праведника у 48 країнах, з них – 2472 в Україні.

У Талмуді, єврейському писанні, сказано: «Праведник світу отримає місце, куди він зможе прийти». Таким місцем стала Гора Пам'яті в Єрусалимі, де виросла Алея Праведників. На честь кожного Праведника висаджено хлібне дерево, яке, згідно єврейської легенди, не горить, не тоне, його коріння не піддається руйнуванню, воно взагалі не підвладне часові. Як символ торжества над смертю, людської пам'яті і вдячності, з року в рік зростає Алея. Тисячі дерев і табличок з написами на івриті та англійською мовою стали живими пам'ятниками тим, хто врятував бодай одне чуже життя.

Вчені довго намагалися скласти загальний портрет "праведників", аби краще зрозуміти їхню мотивацію прийти на порятунок. Професор соціології Самуель П. Олінер та його дружина Перл М. Олінер – викладачі з університету Каліфорнії – вважають, що усіх рятівників вирізняв альтруїзм, висока емпатія та відчуття співучасті. Це, на думку деяких дослідників

воєнного періоду, доводить, що нехай мінімальний, але вибір існував і тоді: змиритися з ситуацією або ж чинити опір.

Одна з понад двох тисяч історій українських праведників – історія Катерини Сікорської з містечка Підгайці на Тернопільщині.

*Катерина Сікорська
(м. Тернопіль, в'язниця
гестапо. Фото 1943 р.)*

У містечку Підгайці на Тернопільщині, де до Другої світової війни українці та поляки складали меншість до єврейського населення (3,7 тис. з 6 тис. загалом), під час війни розігралася типова для подібних містечок трагедія Голокосту.

Поселення в Підгайцях згадується у відомих сьгодніх писемних джерелах з 1397 року, то євреї – з 1552 р. За даними наукової експедиції Петербурзького єврейського університету, яка побувала у Підгайцях 1991 року, найстаріша мацева (надгробний камінь) на місцевому єврейському цвинтарі походить з 1647 р.

Однак наукова експедиція з Єрусалимського університету, що проводила пошукові роботи у липні 2011 р., віднайшла мацеву, датовану 1599 роком. Від середини XVI і до початку XX століття єврейська громада Підгаєць процвітала і на 1939 рік налічувала 3700 осіб.³

4 липня 1941 року Підгайці окупували німці. Невдовзі було створено «Юденрад». Відомо, що створення такого єврейського органу самоуправління, який під страхом смерті змушений був виконувати всі накази окупантів, став нічим іншим, як проміжною ланкою у взаєминах між євреями та окупантами з метою системної ліквідації євреїв. Спеціальні нашивки з зірками Давида, аусвайси, страх смерті на кожному кроці – все це ставило їх у різкі рамки відчуження від поляків і українців. Завше при

³ *Підгайці та Підгаєччина / Упор. С. Колодницький. Тернопіль: ТЗОВ «Терно-граф», 2012. – С. 207 – 768 с.*

«Юденратах створювали і єврейську поліцію, одним із керівників був адвокат Дорнфельд. Єврейська поліція збирала грошові датки і податки, допомагала у проведенні рейдів, вартуванні та конвоюванні до місць примусової роботи.

Загалом під час Другої світової війни у Підгайцях було проведено чотири масові акції винищення євреїв. Перша акція відбулась на свято єврейського Судного Дня 5702 року, тобто 21 вересня 1942 року. Отож того Судного Дня понад 1000 євреїв погнали на залізничну станцію і відправили у табір смерті Белжець.⁴

Після тієї акції у Підгайцях створили справжнє гетто, зігнавши туди євреїв зі всього повіту. Посилаючись на спогади про примусове переселення підгаєцьких євреїв в гетто, професор Т. Гунчак пише: «Той процес був болісним і тривалим не тільки для самих євреїв, а й для нас, українців, які були їхніми сусідами».⁵

Центр гетто розташовувався на т.зв. Старій Торговиці, якраз навпроти Успенської церкви, і зігнали сюди понад 4000 євреїв. Підгайчанка Ірина Гутор-Сікорська, відзначала, що якраз на колишній вулиці Старій Торговиці у межах гетто був двоповерховий будинок, в якому працювали члени «Юденрату» та єврейської поліції, через який контролювався вхід-вихід євреїв гетто у місто на 1 годину для закупівлі продуктів.

Друга акція розпочалась 30 жовтня 1942 року. В її результаті понад 1200 осіб були відправленні в той же табір Белжець.

Зима 1942-1943 рр. стала особливо важкою для в'язнів гетто. Головною проблемою залишалось переховування, бо всі розуміли – незабаром гетто буде ліквідоване.

⁴ Підгайці та Підгаєччина / Упор. С. Колодницький. Тернопіль: ТЗОВ «Терно-граф», 2012. – С. 207 – 768 с.

⁵ Т. Гунчак «Мої спогади-стежки життя». – К.: Дніпро, 2005. – С.-14.

Цінні відомості про життя та трагедію єврейської громади в галицькому містечку Підгайці подає у своїх спогадах, Праведниця народів світу, – Ірина Гутор-Сікорська (17. 01. 1930 р. – 20. 04. 2011 р.):

Ірина Гутор

«В часи коли всіх євреїв загнали в гетто, до моєї мами Катерини Сікорської прийшла добра мамина подруга і сусідка пані Крессель, і попросила сховати її синів Леона й Адольфа від нацистських карателів. Мама зразу погодилась з проханням нашої сусідки. До війни ми були в дуже добрих відносинах з родиною Кресселів. Коли ми хворіли – вона, як лікар, завжди приходила на допомогу не потребуючи ніякої оплати, а це було дуже важливо, адже мій батько Євстахій Сікорський помер в 1936 році, і моя мама самотужки виховувала нас трьох доньок – Ірину, Христину та Марію.

Сини Кресселів завжди приходили до нас в гості. Часто ходили до їхнього батька в книжний магазин і отримували від нього подарунки. Під час українських свят вони вітали нас, а ми поздоровляли з їхніми святами. Єврейська громада ставилась з повагою до українських та польських релігійних свят – виявляючи толерантність. Можна сказати – це був щирий вияв обопільної поваги і доброти.

Мама разом із своїм братом Іваном Луцівим викопали схованку в нашому домі в кухні під грубкою. З серпня 1942 р. по березень 1943 р. сини пані Крессель, Леон та Адольф (14 і 17 років) та сусід Мойше Кляр переховувались в нашому домі. В день вони сиділи в кімнаті, а на ніч перебирались у схованку. Я з мамою готовила їм їсти, прала білизну. Адольф завжди допомагав мені у навчанні (добре знав німецьку мову).

Для сина Мойше Кляра, Леона Кляра та багатьох євреїв з гетто, Катерина Сікорська ходила в село Вербів, де проживав умілець-художник, щоб виробити для них арійські документи з українськими або ж польськими прізвищами. Леон Кляр пережив Голокост з документах на прізвище Богдан Товпаш. Але з тими документами він таки потрапив до концтабору Аушвіц,

бо німці підозрювали по його зовнішності, що не може бути поляком чи українцем. Переживши концтабір, він приїхав до Підгаєць, і там його радянська влада звинуватила в тому, що він може бути колаборантом. Це ще одна незнана сторінка: навіть до тих євреїв, які чудом вціліли, комуністи ставилися із великою підозрою, а деяких навіть розстрілювали. Леона Кляра запроторили на 4 місяці до тюрми в Бережанах, – реально за те, що він вижив! «Чому ти не загинув, як ти міг вижити, коли всі твої загинули?!», – запитував слідчий, – таке-от було ставлення до нещасних євреїв.

Навесні, в березні, 1943 року за доносом у дім Катерини Сікорської увірвалися Віллі Герман – Шарфюрер СС, Губерт Конен – голова Бережанської гілки Центрального Офісу Фольксдойче, Франко Раїнчук (Балицький). Балицький бив мене гумовою палицею по голові, а Герман шкіряними рукавицями по лиці і допитувалися - де ховаються євреї. Я їм відповіла, що ніяких євреїв ми не переховуємо. Проводячи обшук і, простукуючи підлогу у кухні, знайшли схованку в якій переховувались Мойше Кляр, Леон та Адольф Кресселі. Їх арештували і відвезли у Тернопільське гестапо. Доля Мойше Кляра та братів Кресселів – невідома.

Потім улаштували засідку біля нашої хати й схопили мою маму Катерину Сікорську. Її відправили до в'язниці в Бережани, потім – у Тернопіль. У серпні 1943-го її засудили на публічному процесі та стратили.

На той час моїй мамі було 36 років. Ми, неповнолітні доньки, – Ірина (13 років), Христина (10 років), Марія (6 років) залишилися сиротами, цілий рік ми жили самі, сподіваючись на повернення своєї мами, а потім до кінця війни виховувалися в родичів і знайомих.

У 1995 році родина Клярів написала відповідне звернення до «Яд Вашем», в ньому є комісія щодо Праведників, і вони позитивно розглянули цей лист зі свідченнями»⁶.

⁶ І. Гутор Спогади про Голокост //Архів Національного історико-меморіального заповідника «Бабин Яр».

28 травня 1995 року Меморіальний комплекс Катастрофи і героїзму єврейського народу «Яд Вашем» визнав, Катерину Сікорську та її доньку Ірину Гутор (дівоче прізвище Сікорська) Праведниками народів світу.

27 січня 2010 року Указом Президента України В. Ющенком було нагороджено Ірину Гутор орденом «За мужність».

Шарфюрер СС Віллі Герман

Шимон Редліх досліджуючи подальшу долю нацистських вбивць Віллі Германа та Губерта Конена писав: «Губерт Конен після війни жив у Німеччині, де його допитували, але жодного разу не засудили. Конен помер на початку сімдесятих ... Віллі Германа після повернення до Німеччини був декілька разів затриманий американцями і французами, після чого повернувся до свого рідного містечка у Саарі і продовжив свою роботу слюсарем. Процес проти нього розпочався на початку шістдесятих. Він був засуджений на 10 років ув'язнення у 1966-му».⁷

В 2010 р. Ірина Корпан представила в Канаді, а згодом і в Україні, документальний фільм про свою бабусю Катерину Сікорську «Бабуся, якої я не знала», у якому йдеться про те, як під час Голокосту українці, наражаючись на смертельну небезпеку, рятували євреїв від нацистських вбивць. «Я ходила тими підгаєцькими стежками, де ступали ноги моєї бабусі, я вдихала терпке повітря моєї Батьківщини, я будила в пам'яті інших людей спогади про неї. Подумки через світи та плин часу я розмовляла з нею. Чому вона зробила це? Чому наражала на смертельну небезпеку себе та своїх дітей? Чи мало для неї значення в цю хвилину те, що рятувала не християнські, а юдейські душі? Думаю, що ні. Відчувши жах, біль і розпач

⁷ Шимон Редліх. *Разом і нарізно в Бережанах. Поляки, євреї та українці, 1919–1945* 2-е вид./ Пер. з англ. — К.: Дух і літера, 2007. — 289 с. — ISBN 966-7888-37-1

іншої матері, за дітьми якої полюють убивці, вона стала на тернисту стежку вселенського милосердя й любові та випила свою чашу до дна. Цей учинок слугує доказом того, що в житті кожного з нас є мить вибору, ота межа, після якої – любов чи ненависть, життя чи смерть, вічність чи забуття».

Катерина Сікорська з своїм чоловіком Євстахієм Сікорським. м. Підгайці. 1929 р.

Дочки Катерини Сікорської (Христина, Ірина, Марія). Фото сер. 1940-х років.

Диплом Праведника народів світ Катерини Сікорської та її дочки Ірини

Христина Корпан-Сікорська(в першому ряду крайня з права), Ірина Корпан в гостях родини Клярів. (Ізраїль, м. Нетанія. Фото 2010 р.).

Лідія Кляр, Христина Корпан-Сікорська, Ірина Корпан у Саду Праведників світу в Єрусалимі. Фото 2010 р.

**Праведники народів світу - по країнах і національній приналежності
рятівників (статистика на 1 січня 2014).¹**

Країна походження	Нагороди	Примітки
 Польща	6454	В окупованій німцями Польщі всіх власників будинків карали смертю, якщо знаходили прихованого єврея в домі або господарстві, смерть була карою за забезпечення будь-якої допомоги євреям, наприклад дати хліба чи води єврею, що проходив повз. Це були найсуворіші закони застосовані нацистами в окупованій Європі.
 Нідерланди	5351	Разом з двома громадянами Індонезії, що в той час проживали в Нідерландах. В Нідерландах людей за приховування євреїв зазвичай карали або концентраційними таборами або розстрілом (зазвичай після рішення "трійки"). Кілька сотень робітників комуністичного руху опору так і не отримали відзнаки за спасіння євреїв, через те що вони діяли як посередники при передачі євреїв, особливо дітей, до таємних місць і їхні імена так і залишаються невідомими (багато з них померло в концентраційних таборах).
 Франція	3760	Президент Франції <u>Жак Ширак</u> та інші достойники були відзначені нагородою Праведника народів світу на церемонії в <u>Пантеоні, Париж</u> в січні 2007 року. Також 160 французьких праведників було нагороджено <u>Орденм Почесного легіону</u> за їхні подвиги в порятунку французьких євреїв під час Другої світової війни.
 Україна	2472	
 Бельгія	1665	
 Литва	871	
 Угорщина	810	
 Білорусь	601	
 Словаччина	539	
 Німеччина	553	<u>Оскарм Шиндлером</u> (бізнесмен, який урятував більше тисячі євреїв, наймаючи їх на свою фабрику), <u>Ганс та Софі Схоль</u> (активні учасники руху опору <u>«Біла роза»</u>), капітан <u>Густав Шредер</u> (командир <u>«Рейсу проклятих»</u>), німецький воєнний офіцер <u>Вільм Госенфельд</u> , <u>Альберт Герінг</u> (молодший брат <u>Германа Герінга</u>), <u>Бертольд Байтц</u> .
 Італія	610	
 Греція	321	
 Сербія	131	

¹ Статистика: [Електронний ресурс] / Яд Вашем. – Режим доступу: <http://www.yadvashem.org/yv/ru/righteous/statistics.asp..> - Назва з екрану

 Росія	189	
 Чехія	114	
 Хорватія	109	
 Латвія	134	
 Австрія	95	
 Молдова	79	
 Албанія	69	
 Румунія	60	
 Норвегія	52	
 Швейцарія	45	
 Боснія і Герцеговина	42	
 Данія	22	
 Болгарія	20	
 Англія	21	
 Республіка Македонія	10	
 Вірменія	24	
 Швеція	10	
 Словенія	7	
 Іспанія	6	
 Туреччина	1	
 Естонія	3	
 Сполучені Штати	4	
 Китай	2	
 Бразилія	2	
 Чилі	1	
 Японія	1	
 Люксембург	1	
 Португалія	2	
 Грузія	1	
 Ірландія	1	
Куба	1	
В'єтнам	1	
Чорногорія	1	
Еквадор	1	
Ель-Сальвадор	1	
Загалом	25271	